

**MACEDONIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
RESEARCH CENTER FOR AREAL LINGUISTICS**

**Relation VILLAGE > TOWN
on the Slavic territory today
(linguistic - sociological analysis)**

**Proceedings of the scientific conference organized
in memory of Academician Božidar Vidoeski
(1920–1998)**

Skopje 2016

**МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ
ИСТРАЖУВАЧКИ ЦЕНТАР ЗА АРЕАЛНА ЛИНГВИСТИКА**

**РЕЛАЦИЈАТА СЕЛО > ГРАД
НА СЛОВЕНСКАТА ТЕРИТОРИЈА ДЕНЕС
(ЛИНГВИСТИЧКО-СОЦИОЛОШКА АНАЛИЗА)**

**Материјали од научниот собир по повод
одбележувањето на 15-те години од смртта
на академик Божидар Видоески
(1920–1998)**

Скопје 2016

Уредувачки одбор:
акад. Зузана Тополињска
доп. член Марјан Марковиќ
д-р Ангелина Панчевска (секретар)

Организациски одбор:
акад. Зузана Тополињска (претседател)
доп. член Марјан Марковиќ
д-р Ангелина Панчевска (секретар)

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

811.16'286(062)
811.16'27(062)

РЕЛАЦИЈА село-град на словенската територија денес :
(лингвистичко-социолошка анализа) / [уредувачки одбор Зузана
Тополињска, Марјан Марковиќ, Ангелина Панчевска]. - Скопје :
Македонска академија на науките и уметностите, 2016. - 122 стр. ; 25 см

Трудови на повеќе јазици. - Фусноти кон текстот. - Библиографија кон
трудите

ISBN 978-608-203-173-6

а) Словенски јазици - Дијалектната диференцијација - Собири б)
Словенски јазици - Социоллингвистика - Собири
COBISS.MK-ID 101638922

Софија Р. Милорадовић¹
Институт за српски језик САНУ, Београд
Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

Говорни тип града – комуникацијска стратегија и идентификацијска пракса у Србији данас

Неколку пасуси од моето воведно излагање се напишани на македонски јазик, а во знак на сеќавање на професорот Божидар Видоески, кој и во оваа пригода не собира на нему својствен начин, како и во знак на благодарност на Истражувачкиот центар за ареална лингвистика при МАНУ (кој го носи името на професорот), всушност, како знак на посебна благодарност за професорката Зузана Тополињска и за сите нејзини соработници, што ми направија голема чест и задоволство со тоа што ме поканија да учествувам на овој собир. Јас нарочно не реков куртоазно *академик Видоески*, бидејќи сметам дека е многу поголема почит, кога помеѓу другото, некој ќе остане запаметен и по својата извонредно завршена педагошка мисија со достоински следбеници.

I

До педесеттите години на минатиот век, општествениот развој во нашата земја, речиси, во целост се базираше врз традиционалните вредности и врз традиционалната организација. Меѓутоа, тогаш, во значајна мерка, почнува да се одвива процесот на општествено-економската модернизација, а со тоа и процесот на културна трансформација, менувајќи ја забрзано културната физиономија на заедницата. Иницираните општествени промени, предизвикани од глобалните процеси, особено од процесите на индустријализацијата и урбанизацијата, значително влијаеја врз промените на сфаќањата и односите кон стварноста, а главно беа засновани врз модернизацијата на општествената заедница, при што не е заобиколен ниту еден сегмент од општествениот живот – целокупната материјална и духовна сфера на поединецот и неговото опкружување (в. повеќе кај Милорадовић 2012: 30–34).

* Овај текст је резултат рада на пројекту 178020: *Дијалектолошка истражувања српског језичког простора*, који у целини финансира Министерство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Имајќи го предвид претходно кажаното, парадоксално, но во почетокот на втората половина на дваесеттиот век постоеше во југословенското / српското општество еден идеолошки проблем кој, пак, се базираше на стереотипното сфаќање за природата на градскиот говор, сфаќањето на нешто мешовито како искривено во однос на неискривеното – т.е. на изворниот јазик на селото (Бугарски 2009: 16–17). Реченото е сврзано со моделот на паролата *работници, селани и чесна интелигенција*, под што, веројатно, се подразбираше мнозинството на нечесната интелигенција.

Всушност, може да се каже дека периодот на изминатите децении го одбележаа два вида на предрасуди. Од една страна, живееја гореспоменатите предрасуди кон говорот на градот, а од друга страна се множеа предрасудите кон призренско-тимочките и косовско-ресавските говорни типови на српскиот јазик и (што свесно, што несвесно) го потхрануваа „негувањето“ на јазичната инфериорност на говорниците од призренско-тимочкото или косовско-ресавското подрачје во однос на говорниците од новоштокавската говорна територија (сп. Станковић 2008: 39, нап. 23). Како резултатот од тоа е постоењето и јавно искажување на ставови кои сведочат за фрустрирачките моменти кај поединците со потекло од староштокавскиот терен: изјава на мојот студент во Косовска Митровица, во текот на одговарањето на испитното прашање, дека тој знае дека неговиот роден дијалект е *погрешен*. Последица од таквиот вид на фрустрација е и познатата хиперкорекција: *написала сам, идем у Београду* и сл. Меѓутоа, би можела да кажам – неочекувано, но, веројатно, може сосема да се објасни и од призмата на „скратена дијалектолошка визура“ – по поставувањето на границата на Дрина, студент од еден град во западна Србија изјавува дека пренесувањето на проклитика, од типот *изашао је из куће*, што е, пак, составен дел на прозодискиот систем на српскиот стандарден јазик, помеѓу врсниците него го квалификува како „селанец“ и со тоа го прави мошне погоден за исмејување.

Кога пак станува збор за говорите на градовите на теренот на косовско-ресавскиот дијалект и на призренско-тимочкиот дијалектен корпус, прелиминарните опсервации покажуваат дека, исклучувајќи ги професионалните терминологи и на одредено место ставајќи го општиот младински жаргон, „координатен систем во кој се сместуваат целосни информации за дистрибуција на поедини јазични манифестации земајќи ја предвид локацијата, но исто така и општествената припадност и статусот на говорникот“ (Бугарски 2009: 15), во тие градските говори главно функционира без вертикална димензија, онаа за која се поврзува поимот

на социолектот, и се држи на хоризонтална димензија, на она која „дава одговор“ само на прашањето – како некаде нешто се говори.

И пред самиот крај на пишувањето на овој прилог, кога си помислив дека навистина извлеков некои заклучоци од сето она што го прочитав или прегледав, како и од сопствените запазувања или, пак, од соучествувањето во говорот на современиот србијански град, јас прочитав реченицата на Павле Ивиќ од 1986 година, во текстот *Наши дијалекти и модерно доба*, и сфатив дека професорот Ивиќ и за ова, како и за многу друго кога станува збор за нашиот јазик, јасно ги определи и причината и мерката: „Социјална диференцијација во јазикот има многу поплитки корени и пократок дострел од територијалната“ (Ивиќ 1986: 98).

II

Скица за фонолошки опис градског говора параћинских староседелаца, коју сам првобитно начинила, послужила ми је само као интригантна пролегомена за оно што је покушај опсервације ситуације ради давања одговора на питање: са чиме имамо посла када говоримо о говору / говорима града / градова у Србији данас – са локалним или са социјалним дијалектима. Правећи селекцију одређених питања из *Инвентара фонетске проблематике штокавских говора*, који је сачинио Павле Ивиќ (Ивиќ 1962–1963), саставила сам мали упитник и обавила истражување квалитативног типа (оно подразумева невелик број испитаника, али оних које дуго и добро познајете, или са којима блиско сарађујете; уп. Филиповиќ 2009), при чему сам сакупљала податке само од припадника средње и старије генерације (од 1938. до 1968. годишта). Додатно, овакво истражување доноси низ корисних података на плану личног виђења локалног говора, те представља извештај допринос перцептивној дијалектологији, о чему ће пак бити речи неком другом приликом. С друге стране, за покушај давања одговора на централно питање тематске конференције (те потом и производећег зборника), поред личног опсервирања говора припадника омладинске популације у Параћину током више протеклих година, били су ми од велике користи и подаци који се односе на савремени градски говор Лесковца и Врања, изнети, уз друге обрађене теме, у коауторској монографији *Простор, време, друштво – сусрети у језику*, Марине Јањиќ и Илијане Чутуре (Јањиќ и Чутура 2012).²

² За рад на овој теми драгоцене су ми биле и додатне усмене информације колегинице Марине Јањиќ, ванредног професора Филозофског факултета у Нишу, у вези са стањем на назначеном терену, на чему јој овом приликом најлепше захваљујем.

Дакле, надаље је дат само кроки фонолошког система говора параћинских староседелаца,³ односно – у најкрупнијим су цртама представљени прозодија, вокализам (појединачни вокали и вокалске групе) и консонантизам (појединачни консонанти и консонантске групе) на плану инвентара и дистрибуције. Свакако, да би се добила потпуно релевантна слика стања урбаног дијалекта било ког градског центра, неопходан је репрезентативан социолингвистички узорак, који пак изискује велики број испитаника, а који припадају и различитим нараштајима, ради добијања задовољавајућег усменог корпуса и прецизне социјалне стратификације говора града, што подразумева изузетно опсежан теренски рад. Треба сачинити упитнике са кључним елементима свих језичких нивоа, како би истраживање резултирало утврђивањем језичких варијабли, да би се потом утврдили и узроци промена.

У Параћинском Поморављу присутан је староштокавски тип акцентуације, тј. новији троакценатски систем изведен из старосрпског двоакценатског инвентара – два дуга и један кратки (краткосилазни) акценат. Дуге и кратке акцензоване силабеме дистрибуирају се на следећи начин: дугоузлазни акценат налази се искључиво на пенултими испред кратке ултимае, дугосилазни – на сваком слогу, а краткосилазни – на сваком слогу осим на последњем, изузев у специфичним случајевима типа *овѝм, данѝс, отѝд*, као и факултативно код неких глагола у 1. л. јд. аориста: *доћѝд, напојѝ*. Једина промена која је забележена у дистрибуцији дугоузлазног акцента јесте померање на претходни слог услед губљења преакценатске дужине; нпр. *живѝмо* м. *живѝмо*. Међутим, дугосилазни акценат се по правилу помера са ултимае на пенултиму, и то редовитије са отворене ултимае: *таѝко, брдѝвит; зѝвем* (али и *зовѝм*), *жѝли*, (он ће код нас мало да) *посѝди, грѝбе, чѝта, стѝји*. Дакле, имамо следећи низ: *жѝли* → *жѝли*, па тако и *жѝлео је, посѝди* (мало код куће) → *посѝди*, па тако и *посѝдео је*, при чему у облику радног глаголског придева имамо уједначавање према „престижном“ облику презента; у вези с тим уп. и *вѝли* : *вѝлео је* (не *волѝо је*, како би било у околним селима). Иначе, на медијалним слоговима се дугосилазни акценат углавном чува: *јѝдино*,

³ Елементи фонолошког система косовско-ресавског говора у сеоским насељима Параћинског Поморавља обрађени су подробније у следећим ауторским прилозима: Софија Ракић-Милојковић, *Основне фонетске особине говора Доње Мутнице*, Прилози проучавању језика, 23, Нови Сад, 1987, 29–51; Софија Ракић-Милојковић, *Фонолошки опис говора села Сикирице (код Параћина)*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXXIV/2, Нови Сад, 1991, 171–180.

завршиши, предāје (математику) (поред *прѣдаје*), *Ловāнка, омогућим*. Нема дужења вокала пред сонантом: *пѣва, кѣњ* (не *пѣва, кѣњ*). Услед нестајања предакценатске дужине добићемо дуги узлазни акценат м. дугог силазног на слогу на коме је претходно био неакцентовани квантитет; нпр. *жīви* м. *жīвī*. Кратки акценат често налазимо на истоме месту на коме је и у говорима руралног параћинског залеђа, а овде ћу навести само неколико примера из моје грађе: *лопāта, секйра, чарāпе, детѣту, млекāра, ноћāс* (али и *нѣћас*), *одсѣко је, погйнуо је, ухвāтио је, остāви, калѣми, занѣси се, запѣва, прибелѣжи, опорѣзују, долāзи, донѣси*. Међутим, срећу се и примери у којима је кратки силазни акценат померен за један слог унапред: *жѣleo је, вѣleo је, нѣсили су* (где у питању може бити подршка парадигматског акцента из презента), као и у: *једāнаест, бошчāлуци, девојчица, пиѣница, понѣдељак* (м. *једанāес, бачалўци, девојчйца, пченица, понедѣљак*), што опет не значи да су ово једини акценатски ликови појединих лексема (уп. нпр. *понедѣљак*). Такође, као и код дугосилазног акцента, слог који је претходно био под неакцентованом дужином „превлачи“ на себе акценат и уместо ранијег кратког силазног добија се дуги узлазни, или пак, но знатно ређе, имамо само премештање краткосилазног акцента не претходни слог; нпр. *освѣтила се* м. *освѣтйла се, камѣнчићи* м. *камѣнчйћи*. У аористу, у 1. л. једнине, не јавља се кратки акценат на отвореној ултими, па је *јā дѣђо, јā га нāпоји*.

Предакценатске дужине се најчешће губе, те тако добијамо примере са дугоузлазним акцентом, типа *рāдио је, йде у бѣлницу, штѣдимо* (м. *рāдйо је, у бѣлнйцу, штѣдймо*), при чему се оне и у околним селима чувају с малом мером доследности, често се свдећи на полудужину, уколико чак сасвим не изостају. Речи с проклитиком изузетно се ретко владају као акценатске целине: *нѣ зна, дошла љ јесен*, а у примерима типа *не мѣже, не вйди* изостаје и преношење акцената на одричну речцу *не*.

И као што се из овог сведеног прегледа може уочити, „отклон“ представљају одређене специфичности на пољу акцентуације: долази до промена ограниченог домета које задиру у дистрибуцију прозодема, пре свега када су у питању дугосилазни и кратки акценат, а делимично и у инвентар, када су у питању предакценатске дужине.

Нема изразитијег, али има извесног отварања средњих кратких вокала (*е, о*) нити пак има незнатног затварања одговарајућих дугих вокала. Двочлане финалне вокалске групе често остају несажете, притом и када им први члан није акцентован (*прѣдао, дѣнео, погйнуо*), али се чује: *отсѣко сам, рѣко је, мѣго је*. Редовно је *овāмо, тāмо, толйко* (а не *овām, тām, тѣлко*); углавном изостаје елизија у примеру *да йде*, а гласовни лик поредбене речи је *као* и *ко* (не *ки*).

Сугласници *x* и *j* не ишчежавају у речима *сн̄ја*, *м̄ја*, *п̄вају*, те нема контракције којом се уклања зев настао њиховим ишчежавањем. Консонант *x* се елиминише углавном у финалној позицији: *ја̄* *одо*, *одома*, али *пл̄х* (изостаје супституција; уп. *пл̄к*); чује се као иницијално и медијално у *х̄љина*, *х̄ктар*, *нахр̄ани*, *приход* (без супституције; уп. *прикод*). Консонант *ф* не супституише се сугласником *в*: *кафа*, *ф̄ино*, *фарба*, па тако и *кофа*, *ј̄фтино*. Нема африкатизације фриктивних компоненти, те се чује *п̄ето*, *п̄ӣница* (не *п̄ето*, *п̄ченица*). Иза фриктивних консонаната не ишчежавају крајњи дентални пловиви, па је тако *ш̄ест*, *ма̄ст*, *в̄шит*, *гр̄зд*. Секвенце *-сц-* и *-шч-* нису упрошћене губљењем првог члана, те се чује: *исц̄еди*, *исц̄ена*, *ишч̄упа*, али се може чути *еск̄урзија*. Група *гд-* остаје неизмењена у *где*, или се може чути и *де*, али не и *ге*.

Статус појединих елемената фонолошког система у другим српским говорима доприноси томе да, рецимо, сажимање финалних вокалских група или губљење консонанта *x* говорници не осећају као друштвено посве неприхватљиво, као значајније огрешење о стандард.

Када је о другим језичким нивоима реч, даћу овде само неколико крупнијих напомена у вези са говором параћинских староседелаца: (1) у футуру су уобичајена образовања с непроменљивим *ће*, за сва лица изузев првог, при чему углавном са субјунктивним *да*, типа *т̄и ће с̄утра да дођеиш*; (2) редовна је употреба акузатива као падежа правца наместо локатива као падежа места,⁴ при чему по правилу не долази „до даљег разграђивања система падежних дистинкција“ (Ивић 1985²), као што је то случај у сеоским насељима Параћинског Поморавља (деталније у Милорадовић 2003); (3) обична је употреба адноминалног посесивног датива, који у градском параћинском говору ипак није потпуни еквивалент беспредлошког посесивног генитива (уп. Милорадовић 2003: 135–142). На разлику у учесталости појединих дијалектизама, као и на факторе који је условљавају, такође треба обратити нарочиту пажњу, при чему „степен сложености система за усвајање од стране говорника“ игра једну од кључних улога при одвијању језичких промена на подручју чији се идиом не сматра престижним у односу на српски језички стандард (Тома 1994/1995: 189). Свакако, у вези са првом и другом особином треба имати у виду да се ограничена употреба инфинитива, као и употреба вијатива

⁴ У вези са другом наведеном особином је и хиперкорекција, као директна последица стигматизације припадника староштокавског говорног корпуса: *ко наставља за Бор, пређите у другом аутобусу*.

наместо локатива (па и инструментала) често срећу и на неким другим српским говорним подручјима (уп. Ивић 1985²).

Све наведене језичке промене објашњавају се изванјезичким факторима; стандардним облицима, или пак онима који више „заличе“ на стандардне, замењују се најпре неке уочљивије, истакнутије карактеристике, оне које говорници непрестижних идиома осећају као друштвено изразито неприхватљиве, као крупну грешку у односу на стандарднојезичку норму. Дублетни ликови, пак, сведоче нам о тзв. језичкој несигурности говорника, али и о правцу у коме се процес језичке промене одвија.

III

Урбане језичке варијетете на косовско-ресавском и призренско-тимочком дијалекатском подручју чини, пре свега, њихово дијалекатско залеђе, тј. они су „задржали своју дијалекатску базу околних руралних средина“ (Ђупић 1996: 164), а тек потом извесна реорганизација у оквиру свих језичких нивоа, иновације у оквиру дијалекатске „норме“ које представљају уподобљавање, тачније – приближавање у појединим сегментима ономе што је говорна норма стандардног српског језика. Притом, мера тога уподобљавања које се тиче стандарднојезичке норме зависи у великој мери од личне (не)спремности појединца на избор адекватне *комуникацијске стратегије*.

Параћин, Врање и Лесковац, урбани центри на косовско-ресавском и призренско-тимочком дијалекатском подручју, барем на основу прелиминарних посматрања, јесу градске средине у којима социјално раслојавање, тј. ниво образовања или економска позиционираност, у прилично ограниченој мери утиче на говор појединца. Издиференцираност говорника по основу њиховог социјалног статуса засад је још увек недовољно уочљива, јер друштвена диференцијација не укључује *per se* диференцијацију у употреби одређеног језичког идиома. У јавним службама, па чак и у настави, дакле – у ситуацијама у којима је комуникација на дијалекту неприхватљива, није доследно присутан осећај обавезе да се користи стандардни језик. Ситуациони контекст за употребу стандардног идиома нема онакав значај какав би требало да има. Постоје само појединачни случајеви „освешћивања“ ситуације која изискује одговарајући језички регистар, покушаји појединаца да се придржавају проскриптивне норме у јавној комуникацији, и то често не бива у непосредној вези са степеном образовања појединца. Повратак свршених студената у родне градове, међу сроднике и пријатеље, најчешће, после извесног времена, доноси враћање матерњем дијалекту, тј. његовој урбаној

варијанти. „Падање“ на узуалну норму – норму урбаног дијалекта, јесте неопходан предуслов (поновног) уклапања у средину у којој се живи и ради, те начин да се избегну подсмевање или чак прекор на рачун „одрођавања“, „погоспођивања“, као тежње да се појединац издигне из средине у којој је поникао. Дакле, игнорише се чињеница да „стандардни језик није превасходно пажљиво пробран и узоран језик подобан за **ексклузивну** [болд С. М.] употребу, него функционално поливалентан и уходан инструмент разноврсне комуникације и стваралаштва у друштвима савременог света (у образовању, државној управи, медијима, култури итд.)“ (Бугарски 2009: 25), те би се могло рећи да стандардни српски језик у овим срединама још увек не представља озбиљну конкуренцију урбаном дијалекту.

Овде је неопходно скренути пажљу на још један ванлингвистички моменат који може бити од извесног значаја за језичку *идентификацијску праксу* младих у Србији данас. Када је, рецимо, о турбо-фолку реч, репертоар многих клубова у главном граду испуњен је овом врстом музике, а речи песама појединих турбо-фолк звезда нису непознате ни студентима музичких академија. Верујем да је у некој врсти корелације са реченим и опсервација да говор припадника младе генерације, пре свега – ученика (тј. оних они који још нису отишли на студије у главни град), у трима градовима у Србији на тзв. староштокавском дијалекатском подручју – у Параћину, Врању и Лесковцу, има знатнији број дијалекатских црта, чак и лексике, но што је то случај са говором њихових родитеља. Дакле, по мери одступања од стандардног, кодификованог језика, омладина бива ближа генерацији својих дедова и баба него очева и мајки. У питању је само један фонолошки сегмент, али није сувишно напоменути да је у говору Новог Сада, о коме засад једино постоји двотомни зборник прилога, утврђено, на пример, да је сажимање финалних вокалских група изузетно експанзивно код најстаријих и најмлађих информатора (Бошњаковић и Урошевић 2009: 265).

Дакле, закључак савремене социолингвистичке теорије који каже „да се из језика најбрже уклањају дијалекатски облици који су изразити и препознатљиви, као и они који се идентификују као грешке“ (ГНС 2: 690) морамо релативизовати барем када узмемо у обзир узрасну варијаблу у говорима трију србијанских градова. Уистину, у средњој и старијој генерацији рођених Параћинаца, судећи према резултатима мога пилот-истраживања, елементи који најпре стигматизују говорника најпре се и уклањају, тежи се поправљању, корекцији изговора, јер је реч о *свирепом моћном регулатору друштвеног понашања*, како је говорио проф. Ивић. Међутим, овај *свирепом моћан регулатор* делује у два правца када су у

питању говорници са тзв. староштокавског говорног подручја – ка поштовању правила кодификованог језика, али и ка усклађивању говора са дијалекатском *нормом* средине у коју се враћа и у којој се живи.⁵

Новије језичке промене о којима је овде реч објашњавају се, дакако, изванјезичким факторима; наиме, истицање локалне језичке боје условљено је одређеним социолошким и психолошким моментима. Губљење норми у многим областима живота, услед дугогодишње нестабилне политичке и неповољне економске ситуације, па и трагичних догађања на нашим просторима, довело је, између осталог, и до потирања свести о неопходности одређене културне хијерархије, о месту и статусу стандардног језика. С друге стране, психолошки моменат јесте и емотивна везаност за матерњи дијалекат, за говор на коме се и уз који се одрастало и којим су се могла исказати најтананија осећања и најубојитије псовке. Поменута *скраћена дијалектолошка визура*, последица распада бивше Југославије и останка великог дела српског језичког простора, преваходно херцеговачко-крајишког говорног подручја, изван граница Републике Србије, доводи, изгледа, и до интензивирања употребе дијалеката који нису ушли у основицу српског стандардног језика – призренско-тимочког и косовско-ресавског, што се уочава особито код припадника омладинске популације. Вероватно често и подсвесно, појединци почињу доживљавати просторну препој ових двају дијалеката у оквиру државе Србије, што није био случај док се српски језички простор сагледавао као „испарцелисан“ само републичким, а не државним границама. Чини се као да су се млади на изванредан начин охрабрили да и на неким јавним местима проговоре матерњим дијалектом, нпр. у градском превозу у Београду, што се раније код припадника студентске популације, на пример, ретко могло чути. И ако им је био проблем да акценат поставе тамо где му је по норми место, или ако су чак имали дилему да ли у датој конструкцији употребити акузатив или локатив, и којом прихватљивом речју заменити неки локализам, они су говорили тако

⁵ Навешћу овом приликом и један пример из моје уже породице, будући да је, чини ми се, на својерстан начин индикативан за оно о чему говоримо. Наиме, моја мајка, која је рођена у Новом Саду, где се и школовала све до одласка на студије у Београд, удајом је почетком шездесетих година дошла у Параћин, дакле – са шумадијско-војвођанског на косовско-ресавски дијалекатски терен. Никада се, до данашњих дана, није „одрекла“ стандардне прозодијске норме, што сам уочавала код других *Пречанки* (из *Прека*, тј. из Војводине – преко реке и некадашње аустроугарске границе) удатих у Параћин, али је зато својим пацијентима из околних села знала да каже: *турите књижицу на шубер* (‘ставите књижицу на шалтер’).

да не привлаче пажњу, обазриво и са зазором, те су се почесто и у друштву својих вршњака из Београда или Новог Сада снбивали и „сводили“ комуникацију, све док временом не „утврде“ своје школско знање српског стандардног идиома.

На другој страни, разлог да у неким престижнијим градским срединама на косовско-ресавском дијалекатском терену, као што је нпр. Параћин, многи припадници младе генерације, чак и гимназијалци, иду „корак уназад“ чувајући старо место акцента, говорећи *иценао га* уместо *исценао га*, *ибун* и *собајле* уместо *жбун* и *рано ујутру* (или барем – *сабајле*), *собалио га* уместо *оборио га* – може бити, наравно, и знатнији број сеоске деце у одељењима градских средњих школа. Примена интроспективне методе је у престижнијим градским срединама (Врање, Лесковац) показала да ученици гимназије користе стандардни језик само – како сами експлицитно изјављују – када морају, одн. само на појединим часовима у школи. Такође, како сами изјављују, радије ће употребити и дијалектизам него англицизам. У вези с претходним треба истаћи да су, поред познатих метанастазичких померања, феномен савременог друштва постале и, веома масовне, тзв. дневне миграције. Под дневним миграцијама се обично подразумева појава да становници мањих насеља – у великом броју – свакодневно одлазе из свога пребивалишта у суседно место, најчешће у неки од градских центара у својој близини, ради обављања одређених послова, а потом се по обављеном послу враћају натраг у насеље у коме живе (в. Ивановић-Баришић 2005: 441–442). С те стране гледано, за проблем који се овде разматра значајна је чињеница да припадници омладинске популације (средњошколци и студенти) представљају другу групу дневних миграната, након запослених, ако као параметар узимамо бројност. Свакако, и овај тип миграција је, утичући на промене у свакодневном животу, утицао и на формирање *културног*, па тако и *језичког портрета* појединца – и онога из сеоске, али и онога из градске средине.

Дакле, имајући у виду претходно речено, изгледа да средство за комуникацију унутар једне шире социјалне заједнице постаје код представника младе генерације са косовско-ресавским или призренско-тимочким матерњим дијалектом *изабрано* средство за идентификацију. Будући да је у питању појава која се може уочити у новије време, разлози могу бити барем двојаки: (1) Потреба да се изабере специфичан начин вербалне интеракције, онај који ће, када је реч о припаднику омладинске популације са староштокавског дијалекатског терена, недвосмислено околини показати *к● је ●н* и(ли) *●дакле је он заправо*. Ова прича о неспутаној слободи избора иде у корак са тенденцијом увођења жаргони –

зације, вулгаризације и детабуизације језика; (2) Утицај многобројних телевизијских серија и емисија, од којих су многе заправо служиле за стигматизацију ликова људи са подручја на којима се *не говори правилно*, тако што је комичан ефекат требало да буде постигнут самим начином говора (уп. Жугић 2007), а које су, потпуно супротно, прихватане као својеврсна промоција старог места акцента и „скраћене“ именичке парадигме.

Уза све речено, „као придружен (периферни) члан балканског језичког савеза, српски језик је изложен бројним балканистичким језичким утицајима“, који се из познатих „балканистичких жаришта (...) незадрживо крећу према северу и северозападу, захватајући већи део србијанских говора, укључујући и говоре градских центара“ (Радић 2003: 129). Ови процеси на својеврстан начин подржавају дијалекатску базу околних руралних средина, посебно када је о урбаним насељима у источној и југоисточној Србији реч, али и говор Београда је увелико заплуснут овим експанзивним таласом (в. више код Радић 2003). Могу овом приликом само да додам да се код средње генерације (рођених) Београђана, међу факултетски образованим појединцима, може спорадично, и то у новије време, чути употреба вијатива наместо локатива, редупликација типа *треба да га платим телефон*, као и готово редовна нивелација два кратка акцента, тј. употреба краткосилазног акцента на месту краткоузлазног, те изговор краткосилазног акцента ван првог слога и у појединим домаћим речима. „Путем разговорног језика, ове појаве све више врше притисак на књижевнојезичку норму у Србији, тражећи право 'грађанства' у српском књижевном језику“ (Радић 2003: 129).

Када је у питању подручје призренско тимочког дијалекта, судећи према подацима изнетим у већ помињаној монографији *Простор, време, друштво – сусрети у језику* (Јањић и Чутура 2012), „млади Врањанци у свакодневној међусобној комуникацији превасходно се служе локалним говором“, који им „служи као граматички оквир за лексичку посебност“. Такође, у њиховом говору је „изражена, али не и доминантна особина, употреба (србо)англицизама“, те се може закључити да се они „служе својеврсним урбаним дијалектом који представља језички хибрид“, са нејасним границама „између дијалекта и социполекта, тј. омладинског жаргона“ (Јањић и Чутура 2012: 64).⁶ Може се рећи, судећи према начињеним опсервацијама од стране аутора овога текста, да претходно

⁶ Детаљније о овоме видети и у тексту *Говор младих Врањанаца: од дијалектизама до англицизама*, објављеном такође у оквиру наведене монографије (стр. 39–46), чији својеврсни мото представља аутентичан исказ младог информатора из Врања: *Бесте ли на парти?*.

наведено важи и за говор школске популације у Параћину, један од урбаних центара на косовско-ресавском дијалекатском подручју. Показало се, тако, да је узраст засад основни или почесто и једини социјални „вектор“, а није уочено да знатнија или мање знатна употреба стандардне језичке варијанте бива редовито у директној корелацији са полом, нивоом образовања и занимањем испитаника. У оквиру *комуникацијске стратегије* младих на поменутиим теренима, дакле, књижевни језик – као стандардизовани идиом – бива поштован и пожељан „регистар“ само у посве одређеним, јасно дефинисаним ситуацијама јавне, званичне употребе, што значи да се језичке преференције припадника младе популације тичу супстандардног система, тј. локалног вернакулара, и интернационалног лексикона, тј. континуирано увећавајућег фондуса англоамериканизама / србоанглицизама.

IV

И без обзира на вишедеценијско, од Другог светског рата наовамо, урбанистичко и демографско уобличавање градова у Србији, „ипак се не може рећи да су и формирано готови градски говорни типови, јер су сви градови и даље мешавина различитих дијалекта и говора, и то са највише особина говора околних сеоских средина, с тим што се ти говори у градовима нешто брже него они на селу приближавају језичком стандарду“ (Ћупић 1996: 163). Дакле, ови градски центри крајем двадесетог века „још нису формирали своје компактне изразе, нити на нивоу дијалекта нити на нивоу стандарда“, и поред извршених крупних промена у њима (Исто), при чему је стварање компактног израза на нивоу дијалекта, особито у већим градским центрима – упитно само по себи. Међутим, на пример, Тома предвиђа да је лингвистичка будућност нишког подручја – „варијанта стандардног српског језика са регионалним изговором, лишеним квантитативних и тоналних дистинкција“ (Тома 1994/1995: 190).

Значајно је овом приликом скренути пажњу и на сасвим специфичну, уникатну по своме „решењу“ ситуацију, ону која се односи на српске говоре у урбаним срединама на Косову и Метохији, на шта је већ свраћена пажња од стране појединих српских лингвиста. Након 1999. године, а особито након након масовног прогона Срба с Космета 2004. године, „градови и мале вароши, осим Штрпца, дела Ораховца, северне Косовске Митровице и Звечана, Зубинога Потока и Лешка, остали су без изворних говорника српског језика. (...) Тако су заувек нестале језичке индивидуалности српских урбаних заједница; данас се у нашем косовскометохијском лингвистичком корпусу више **не може говорити о**

феномену језик града“ (Станковић 2002: 252). С друге стране, „неколика повећа села на централноме Косову и у Горњој Морави постају административна, културно-просветна и здравствена средишта“ (Исто), као што је, на пример, случај са Грачаницом. Такође, „у северни део Косовске Митровице, у Звечан и у Лепосавић усељавају се расељени факултети Универзитета у Приштини. Јавну и службену комуникацију на Косову и Метохији (...) обележава широка употреба албанскога и енглескога језика и веома редукована употреба српскога језика“ (Исто).

Говор трију престижних урбаних центара у призренско-тимочкој дијалекатској области представљен је у трима изузетно значајним, по више основа, монографијама: Слободан Реметић, *Српски призренски говор I (Гласови и облици)*, Српски дијалектолошки зборник XLII, Београд, 1996; Пол-Луј Тома, *Говори Ниша и околних села*, Српски дијалектолошки зборник XLV, Београд, 1998; Станислав Станковић, *Границе призренско-тимочких говора у власотиначком крају*, Монографије 5, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008. Именоване монографије представљају, свака на свој начин, допринос успостављању урбане дијалектологије у Србији, без обзира на то што су у питању традиционални дијалектолошки описи, уз примењивање лингвогеографске методе и свраћање пажње на језичку интерференцију, те што су се истраживачи усмеравали на задати профил информатора (саговорника), не узимајући у обзир, на пример, сложени фактор социјалног порекла. Разлог је, свакако, превасходно то што су испитивани говори урбаних центара који се налазе на подручјима дијалеката знатније удаљених од стандарднојезичке норме.

Када је о урбаној дијалектологији реч, незаобилазан је, дакако, двотомни зборник *Говор Новог Сада* (ГНС 2009; ГНС 2011), где *говор* заправо значи *како се говори* у Новом Саду. У једном од уводних текстова тога зборника изнет је, између осталог, и закључак да „развој иде углавном ка регионалном супстандарду или стандарду мењањем морфологије, затим најмаркантнијих фонолошких разлика, а на крају променама у синтакси“ (Рајић 2009: 42). А тек следе – како чак и Жарко Бошњаковић, уредник двотомног зборника прилога о говору Новог Сада, каже – права социолингвистичка испитивања вернакулара градских центара у Србији,⁷ која ће допринети „провери многих теоријских поставки али и њиховом проширивању и кориговању. Такође, формираће се урбани корпус српског

⁷ Изузетно информативан и користан, уз то поткрепљен обимним списком релевантних библиографских јединица, јесте текст *Испитивања градских говора у Србији*, аутора Жарка Бошњаковића, у првој свесци монографије *Говор Новог Сада* (ГНС 2009).

језика, који ће бити солидна основа за утврђивање његове норме, тј. структуре и домена и праваца промена“ (Бошњаковић 2009: 67).

Тако, засад још увек превасходно говоримо о територијалном, не о социјалном раслојавању, само што се, наспрам социолеката овде срећемо са *урбаним*, а не са *руралним дијалектима* (терминологија М. Радовановића). И како је записао М. Радовановић пишући о језичком парадоксу града – лингвистички посматрано, не егзистира никакав *језик* или *говор* града, осим виртуелно, односно, у начелној опозицији према *језику*, тј. *говору* села. Постоје само *језици* градова. А парадокс се, по М. Радовановићу, састоји и у томе што би „с једне стране, град својим језичким, и уопште комуникацијским узусом требало да служи као узор за угледање и понашање широј језичкој односно комуникацијској заједници, што би водило већој стандардизацији и унификацији језика, а са друге стране, град би био извориште, чак знак територијалних, регионалних подела у оквирима једне језичке односно комуникацијске заједнице“ (Радовановић 1997: 69, 75).

V

Кубанац Гиљермо К. Инфанте у прологу своје *Књиге о градовима* каже: „Човек није измислио град, пре ће бити да је град створио човека и његове навике“. Тако, биће да је сваки град стварао и да данашњи град, сваки према своме лику, изнова „ствара“ особени говорни тип (или – особене говорне типове), који притом калеидоскопски мења(ју) своју физиономију у зависности од – на овим просторима веома турбулентних – друштвено-историјских догађања и њима следујућих померања и мешања становништва. На другој страни, чини се неспорним да за урбане дијалекте, барем на балканским просторима, уз неизбежно и неселективно гомилање англоамериканизма, још увек непресушни фондус за којим ови „посежу“ бивају рурални дијалекти, тј. њихови поједини елементи – било да је реч о потреби *инсталације* новог стандардног језика, било да је у питању природна потреба за *попуњавањем празних места* на свим језичким нивоима, или пак тежња (углавном младих људи, али не само њима својствена) ка особеној *идентификацији*, почесто и изван сопствене локалне заједнице, у метрополи, и – понекад чак – ка некој врсти језичког егзибиционизма, као начину исказивања потребе за оригиналношћу. Брзина неутралисања дијалекатских особености на нашим просторима ипак је, чини се, нешто мања од оне која је у послератним деценијама, спрам неспутаног замаха индустријализације и модернизације, те масовног напуштања села и досељавања у градове, оправдано била очекивана.

Литература:

- Бугарски 2009:** Ранко Бугарски, *Теоријске основе урбане дијалектологије*, у: *Говор Новог Сада, Свеска 1: Фонетске особине*, Нови Сад: Филозофски факултет – Одсек за српски језик и лингвистику, 13–30.
- Бошњаковић 2009:** Жарко Бошњаковић, *Испитивање градских говора у Србији*, у: *Говор Новог Сада, Свеска 1: Фонетске особине*, Нови Сад: Филозофски факултет – Одсек за српски језик и лингвистику, 47–76.
- Бошњаковић и Урошевић 2009:** Жарко Бошњаковић и Данка Урошевић, *Финалне вокалске групе -ао, -ео, -уо у говору Новог Сада*, у: *Говор Новог Сада, Свеска 1: Фонетске особине*, Нови Сад: Филозофски факултет – Одсек за српски језик и лингвистику, 246–267.
- ГНС 2009:** *Говор Новог Сада, Свеска 1: Фонетске особине*, Нови Сад: Филозофски факултет – Одсек за српски језик и лингвистику.
- ГНС 2011:** *Говор Новог Сада, Свеска 2: Морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине*, Нови Сад: Филозофски факултет – Одсек за српски језик и лингвистику.
- Жугић 2007:** Радмила Жугић, *Дијалекат у електронским медијима*, Наше стварање LIV/1-4, Лесковац, 22–33.
- Ивановић-Баришић 2005:** Милина Ивановић-Баришић, *Дневне миграције и њихов утицај на сеоску свакодневицу*, у: *Србија и савремени процеси у Европи и свету*, Зборник радова, Београд: Географски факултет и др., 439–442.
- Ивић 1962–1963:** Pavle Ivić, *Inventar fonetske problematike štokavskih govora*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Књига VII, Нови Сад, 99–110.
- Ивић 1985²:** Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад: Матица српска.
- Ивић 1986:** Павле Ивић, *Наши дијалекти и модерно доба*, у: *Српски народ и његов језик*, Београд: Српска књижевна задруга, 91–106.
- Јањић и Чутура 2012:** Марина Јањић, Илијана Чутура, *Простор, време, друштво – сусрети у језику*, Јагодина: Педагошки факултет.
- Милорадовић 2003:** Софија Милорадовић, *Употреба надежних облика у говору Параћинског Поморавља. Балканистички и етномиграциони аспект*, Посебна издања, књ. 50, Београд: Етнографски институт САНУ.
- Милорадовић 2012:** Софија Милорадовић, *Музички жаргон младих и музикалнији молодёжный сленг. Компаративни поглед*, Посебна

- издања, књ. 76, Београд: Етнографски институт САНУ /суиздавач: Институт за српски језик САНУ/.
- Радић 2003:** Првослав Радић, *О два аспекта балканизације српског књижевног језика*, Јужнословенски филолог, LIX, Београд, 105–152.
- Радовановић 1997:** Милорад Радовановић, *Списи из контекстуалне лингвистике*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Рајић 2009:** Љубиша Рајић, *Градски говори*, у: *Говор Новог Сада, Свеска I: Фонетске особине*, Нови Сад: Филозофски факултет – Одсек за српски језик и лингвистику, 31–46.
- Станковић 2002:** Станислав Станковић, *Дијалекти српскога језика на тлу Косова и Метохије (Социолингвистичка скица, ареал и досадашња истраживања)*, Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини, XXXII (12), Косовска Митровица, 251–259.
- Станковић 2008:** Станислав Станковић, *Границе призренско-тимочких говора у власотиначкоме крају*, Монографије 5, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Тома 1994/1995:** Paul-Louis Thomas, *Govori Niša i okolnih sela u sociolingvističkoj perspektivi*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 38/1-2, Нови Сад, 185–191.
- Ћупић 1996:** Драго Ћупић, *Дијалекти*, у: *Српски језик на крају века*, Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник, 159–170.
- Филиповић 2009:** Jelena Filipović, *Moć reči. Ogledi iz kritičke sociolingvistike*, Beograd: Zadužbina Andrejević /Suizdavač: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu/.